

Molla Hüsrev'in *Hâşiye 'alâ Euvâri't-tenzil li'l-Bezzâvi* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yenicami. nr. 131/3)

MOLLA KÂBIZ
(ö. 934/1527)

Hız. İsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğu fikrini ileri sürüp yaymaya çalışan kişi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklarda "Kâbiz-ı Acem, Kâbiz-ı Ace-mî, Kâbiz-ı Mühlid, Kâbiz-ı Fâsîd" gibi la-kaplarla da anılır. Solakzâde onun öğre-nim görmek üzere Doğu bölgesinden (*Tâ-rih*, s. 468), Atâi de Acem coğrafyasından (*Zeyl-i Şekâik*, s. 88) geldiğini belirtir. Bu-na göre Kâbiz'in İran menşeli olduğu an-laşılmakta, ancak Anadolu'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Kendisinden "molla" diye bahsedilmesinden başka (meselâ bk. a.g.e., a.y.) Celâlzâde'nin onu "erbâb-ı ilimden" (*Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 172^b), Âli Mustafa Efendi'nin "ulemâ züm-resinden" (*Kühnü'l-ahbâr*, vr. 238^a), Solak-zâde'nin "tahsil-i ulûm edip erbâb-ı rû-sûm tarikatına sâlik" (*Târih*, s. 467) diye nitelemeleri diğkate alındığında Kâbiz'in medrese tahsili gördüğü anlaşılır. Ancak görev alıp almadığı konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Osmanlı vekâyi'nâmelerinde Kâbiz'la il-gili bütün bilgiler, onun iddiaları sebebiyle Dîvân-ı Hümâyün'da yargılanması ve idam edilmesinden ibarettir. Celâlzâde, döne-min birinci kaynağı niteliğindeki eserinde bazı kısmen geniş şekilde anlatmış, başta *Kühnü'l-ahbâr* olmak üzere diğer kaynaklar bu bilgileri küçük bazı değişik-liklerle tekrarlamıştır. Buna göre "zın-dıklık ve ilhâd yoluna girip inancına fesat karışmış olan" Kâbiz, Hz. İsâ'nın Hz. Mu-hammed'den daha üstün olduğu yolun-da iddialar ortaya atmış, bu iddiaları çe-şitli yerlerde yaymaya başlamıştır. Onun, görüşlerini uluorta halk arasında dile ge-tirmesi ve bazı kimselerin zihinlerini ka-rıştırmaya âlimleri harekete geçirmiş ve Kâbiz 8 Safer 934 (3 Kasım 1527) tarihin-de Dîvân-ı Hümâyün'a sevk edilmiştir. Ve-zîriâzam Makbul İbrâhim Paşa, meseleyi çözmeleri için Rumeli kazaskeri Fenârizâ-de Muhyiddin Çelebi ile Anadolu Kazas-keri Kâdirî Çelebi'yi görevlendirmiş. Kâ-bız kazaskerlere âyet ve hadisler çerçeve-sinde iddiasını tekrarlamış, fakat kazas-kerler bu iddiaları tatminkâr bir şekilde cevaplandıramamış, aksine öfkelenerek onu tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine ve-zîriâzam ilmî yetersizlikleri yüzünden ka-zaskerleri şiddetle eleştirmiş ve bağırıp çağırmanın âcizlik alâmeti sayıldığını, ilim ehline yakışın delillerle meseleyi çö-zmek olduğunu söylemiştir. Ardından Kâ-

351); *Hâşiye 'alâ Tavâli'l-envâr* (Manisa İl Halk Ktp., nr. 864/2); *Kelâm müte'allak bi't-tesmiye fi evâ'ili's-süver* (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 329); *Risâle fi esrâ-ri'l-Fâtîha* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5999); *Risâle fi irâbi "elif lâm mîm zâlike'l-kitâb"* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1602); *Risâle ma'mûle 'alâ sûreti'l-En'âm* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1609); *Risâle fi tefsiri kav-lihî te'âlâ "lem tekün âmenet min kab-lü"* (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 451/13); *Şerh-i Kirâ'ât* (Sam-sun Gazi Ktp., nr. 187); *Hulâşatü'l-Fetâ-va'l-Bezzâziyye* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1595); *Kâşifetü's-şübühâ-ti'l-Aleviyye* (Bursa Eski Yazma ve Bas-ma Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 115); *Risâle 'alâ 'Aşabe-i Seb'a* (Beyazıt Dev-let Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1602); *Ri-sâle fi'l-vaz'* (Âtîf Efendi Ktp., Âtîf Efen-di, nr. 2823).

BİBLİYOGRAFYA :

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1319, I, 3; II, 36, 453; Aşıkpaşazâde, *Târih* (At-sız), s. 184, 236; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 279; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 172, 218; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 116-120; a.mif., *Miftâhu's-sa'âde*, Beyrut 1405/1985, II, 171-172; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 108, 135-139, 143, 144, 149, 179, 208, 209, 220, 229, 294, 302, 343, 344; Hoca Sâdeddin, *Tâcü'l-tevârih* (s.nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, II,

215, 228; *Keşfü'z-zunûn*, I, 91, 113, 190, 497, 747, 899; II, 1144, 1199-1200, 1657; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye* (nşr. Ahmed ez-Za'bi), Bey-rut 1418/1998, s. 302-303; *İlmiyye Sahnâmesi*, s. 328-329; *Sicill-i Osmânî*, II, 271-272; *Os-manlı Müellifleri*, I, 292-293; Brockelmann, *GAL*, II, 226-227; *Suppl.*, II, 316-317; Gökbil-gin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 172, 266, 279, 352; *Hediyetü'l-'ârîfin*, II, 211, 435, 439, 443, 458; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, III, 584; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tari-hi*, I, 430; II, 151, 656-657, 665; a.mif., *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 22, 176, 229-230; Cahid Baltacı, XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 314, 474; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 79; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the De-velopment of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986, s. 154-166; Mehmet Şener, *Dü-rer'in Kaynakları*, İzmir 1987, s. X-XVI; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Huku-kî Tahilleri*, İstanbul 1990, I, 6, 45, 196; *Molla Hüsrev Mehmet Efendi: 1400-1480* (ed. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri 1992; Hasan Özket, *Mol-la Hüsrev ve Mir'âtü'l-usûl Adlı Eserinin Kay-nakları* (yüksek lisans tezi, 1992), Atatürk Üni-versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Bur-sa 2001, s. 196-219; Franz Babinger, "Hüsrev", *İA*, V/1, s. 605-606.

FERHAT KOCA

MOLLA İLÂHİ
(bk. ABDULLAH-ı İLÂHİ).

bız hüküm verilmeksizin hapse konulmuştur. Bu sırada durumu kafes arkasından takip eden Kanûnî Sultan Süleyman, İbrâhim Paşa'yı çağırarak Kâbız'ın bâtil fikirlerinin cevaplandırılmayıp hakından gelinelemiş olmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş ve hemen yeni bir mahkeme oluşturulmasını istemiştir. İbrâhim Paşa, ertesi gün şeyhülislâm Kemalpaşazâde ile İstanbul Kadısı Sâdeddin Efendi'yi davet ederek Divân-ı Hümâyûn'da yeni bir mahkeme kurmuştur. Kemalpaşazâde önce Kâbız'ın fikirlerini dinlemiş, ardından onun dayandığı Kur'an âyetlerini ve hadisleri yanlış anladığını göstermiş, ileri sürdüğü delillerin tutarsızlığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Kâbız söyleyecek hiçbir şey bulamamıştır. Şeyhülislâm, Kâbız'ın zındıklık suçu işlediğini belirten fetvasını vermiş, Kadı Sâdeddin de onu iddiasından vazgeçip Ehl-i sünnet inancına dönmeye davet etmiştir. Ancak Kâbız buna yanaşmayınca kadı idamına hükmetmiş ve boynu vurulmuştur (9 Safer 934 / 4 Kasım 1527).

Kemalpaşazâde bu olay vesilesiyle zındık kavramı ve hükmüyle ilgili bir risâle kaleme almış, klasik fikhî kaynakları çerçevesinde konuyu ele aldıktan sonra Kâbız'ın âdil kimselerin şahitliğiyle sabit olduğu üzere fikhî anlamda zındık sayıldığını, fikirlerini yaymaya çalışarak insanları saptırmaya uğraştığını ve toplumda fesda sebebiyet verdiğini, Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*'sinde böyle kimselerin katline hükmedildiğini söylemiş (*Risâle fî mâ yete'allaku bi-la'fzî'z-zındık*, II, 249) ve bir bakıma idam cezasının dayanağını ifade etme ihtiyacı duymuştur.

Kâbız'dan zamanımıza intikal eden bir belgenin olmayışı, ayrıca mahkeme zabıtlarının bulunmayışı onun başka hangi görüşlere sahip olduğu, idamına yol açan iddiasını hangi delillerle ortaya koyduğu, dolayısıyla ilmi seviyesinin ne olduğu gibi hususları karanlıkta bırakmaktadır. Ancak Kemalpaşazâde'nin Kâbız'ın görüşüne reddiye olarak kaleme aldığı *Risâle fî ef'aliyyeti Muḥammed 'aleyhi's-selâm* adlı eserinde (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2062) onun iddiaları konusunda bazı ipuçları bulunmaktadır. Muhtelif âyet ve hadisler çerçevesinde yirmiye yakın naklî delil üzerinde durulup bunların iddia edildiğinin aksine Hz. Muhammed'in üstünlüğünü gösterdiği vurgulanan risâlede Kâbız'ın ismi zikredilmemekle birlikte onun dayandığı fikirler değerlendirilmektedir. Müslümanlar

arasında Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğu hususunda icmâ bulunduğu belirtilen risâlede Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği (el-Enbiyâ 21/107), son peygamber olduğu (el-Ahzâb 33/40), ümmetin en hayırlı ümmet kılındığı (Âl-i İmrân 3/110), dolayısıyla bu ümmetin peygamberinin de diğer ümmetlerin peygamberlerinden daha üstün tutulduğu, kıyamet gününde onun kendi ümmetine, ümmetinin de bütün insanlara şahitlik yapacağı (el-Bakara 2/143) gibi hususlara temas edilmekte, ayrıca Hz. İsmâ'nın semada hayat sahibi olmasının onun üstünlüğünü göstermeyeceği, zira bir gün nüzûl ederek ümmetini hakka davet edeceği belirtilmektedir (vr. 13^b-20^a).

Risâlede Kâbız'ın âyet ve hadisler dışında Kitâb-ı Mukaddes'ten deliller getirdiği yahut akli ve hikemî burhanlara dayandığı yolunda hiçbir işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla sağlam kaynaklara dayanmaksızın onun hıristiyan teolojisini, hatta bütün Doğu dinlerini çok iyi bildiği veya Hurûfî telakkiye sahip olduğu yolundaki bazı değerlendirmeler (meselâ bk. D'Ohsson, I, 153; Salis, s. 88-89) doğru görünmemektedir. Kaynaklarda yer alan, Molla Kâbız'ın meyhanelere gittiği, türlü fisk ve fücür işlediği şeklindeki tasvirler (Celâlîzâde, vr. 172^b; Âlî Mustafa Efendi, vr. 238^a) eğer kötülleme amaçlı değilse Kâbız, ahlâkî zaafırlara sahip sıradan bir medrese âlimi olup farklı düşünebilen ve canı pahasına da olsa fikrinden dönmeyen ilginç bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kemal, *Risâle fî mâ yete'allaku bi-la'fzî'z-zındık* (*Resâ'ilü İbn Kemâl* içinde, nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, II, 240-249; a.mif., *Risâle fî ef'aliyyeti Muḥammed 'aleyhi's-selâm*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2062, vr. 13^b-20^a; Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 172^b-175^a; Âlî Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 238^a-239^a; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 88-89; Solakzâde, *Târih*, s. 467-469; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 484-485; D'Ohsson, *Tableau général*, I, 153-159; *Sicill-i Osmânî*, IV, 45; Danişmend, *Kronoloji*², II, 125-126; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 98; Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman* (trc. Şerafettin Turan), Ankara 1963, s. 88-89; Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti: 1300-1600* (haz. Sina Akşin), İstanbul 1988, s. 164-166; a.mif., "Kâbid", *EP* (İng.), IV, 333-334; İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century* (doktora tezi, 1991), University of Manchester, s. 77-99; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 230-238; "Kâbiz", *İA*, VI, 15-16.

İLYAS ÜZÜM

MOLLA LUTFİ

(ö. 900/1495)

Osmanlı âlimi.

Asıl adı Lutfullah olup Molla (Sarı, Deli, Maktul) Lutfi diye tanınmıştır. XV. yüzyılın başlarında doğduğu ileri sürülürse de (Adıvar, s. 60) Mecdî'nin verdiği bilgiye göre hocası *Tazarru'nâme* sahibi Sinan Paşa'nın 844 (1440) yılında doğduğu (*Şekâik Tercümesi*, s. 196) dikkate alındığında 850 (1446) civarında dünyaya geldiği tahmin edilebilir. Tokat'ta doğduğunu bizzat kendisi söyleyen Molla Lutfi (*Şerhu Risâleti'l-ʿulûm*, s. 79), ilk öğrenimini çağının âlimlerinden olan babası Kutbüddin Hasan'ın yanında gördü. Daha sonra İstanbul'a giderek Sinan Paşa'dan mantık, felsefe, kelâm ve onun yönlendirmesiyle Ali Kuşçu'dan matematik okudu. Hocalıca talebe ilişkisinin ötesinde Sinan Paşa ile dost ve muhtemelen akraba olan Molla Lutfi (Erünsal, *TD*, sy. 33 | 1981 |, s. 73-74), 875 (1470) yılında vezirlik makamına gelen hocasının tavsiyesiyle Fâtih Sultan Mehmed tarafından saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak tayin edildi. Böylece buradaki nâdir eserleri inceleme imkânı elde edip birçok ilim dalında görüş bildirecek bir düzeye ulaştı. Bu sırada padişahla da -şakalaşacak kadar- yakın dostluk kurdu. Ancak bu dostluk uzun sürmedi; vakıf kitaplarına hıyanet suçlamasıyla önce kütüphaneden uzaklaştırılıp müderris yapıldı, ardından ta'zir cezasına çarptırılarak hapse konuldu (Molla Ehaveyn, vr. 334^a; Ocak, s. 346). Daha sonra görevine iade edildi ve Sinan Paşa'nın padişahla arasının açılıp Seferihisar'a sürülmesi sırasında onunla beraber gitti (881/1476). Beş yıl sonra Fâtih'in ölümünün ardından yine Sinan Paşa ile birlikte İstanbul'a döndü ve II. Bayezid tarafından Bursa Yıldırım Bayezid (veya Sultan Murad) Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Arkasından sırasıyla Filibe'de Şehâbeddin Paşa, Edirne'de Dârülhadis, İstanbul'da Semâniye, Bursa'da Murâdiye ve muhtemelen tekrar İstanbul'da Semâniye medreselerinde müderrislik yaptı.

Molla Lutfi zındıklık ve ilhâd suçlamasıyla yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırıldı ve 25 Rebiülâhîr 900 (23 Ocak 1495) tarihinde cezası Atmeydanı'nda boynu vurulmak suretiyle infaz edilerek naaşı Eyüp'te Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yakınına gömüldü. Onun idamı geniş yankı uyandıran tarihi bir hadise teşkil etmiştir. Taşköprizâde'nin "eşi bu-